

فصلنامه علمی پژوهشی زبان و ادب فارسی - دانشکده علوم انسانی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج

تحقیقی در گزینش‌های نو و اشعار نویافته ابن یمین فریومدی
در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی فرانسه

A research on new selections and new poems of Ibn Yamin Faryoumdi

In collection Poems No. 3423 Arabic National Library of France

چکیده:

ابن یمین فریومدی از شاعران صاحب‌نام قرن هشتم هجری قمری است. دیوان او تاکنون دومرتبه به همت سعید نفیسی و حسینعلی باستانی راد در ایران تصحیح و چاپ شده است. نفیسی ۴ نسخه خطی را در تصحیحش استفاده کرده است که به دو نسخه، یکی متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی و دیگری متعلق به کتابخانه شهرداری اصفهان اشاره کرده است. باستانی راد نیز جز تصحیح نفیسی از پنج نسخه استفاده کرده است که دو نسخه از آن متعلق به کتابخانه‌های مجلس و سلطنتی است و دودست نویس متعلق به خود وی بوده است. هرچند تصحیح منتشرشده از حسینعلی باستانی راد، نسبت به آنچه مرحوم نفیسی منتشر کرده است، کامل‌تر است؛ اما هنوز هم می‌توان در میان نسخ خطی فارسی تصحیح‌نشده، اشعاری از این شاعر را یافت که در دیوان‌های او نیامده است. جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی فرانسه، متعلق به قرن نهم هجری قمری، یکی از این دست نوشته‌هاست که اشعار ۱۵۶ شاعر در آن جمع‌آوری شده است. ابن یمین فریومدی یکی از شاعرانی است که کاتبان متعدد این جنگ ۴۷۵ بیت شعر از او در این اثر ضبط کرده‌اند. در این پژوهش به شیوه توصیفی-تحلیلی به مقایسه این ابیات با دو دیوان چاپ‌شده به‌وسیله باستانی راد و نفیسی پرداخته شده است. این پژوهش نشان می‌دهد که علاوه بر وجود ۲۶ بیت نویافته از ابن یمین فریومدی در این جنگ، می‌توان نمونه‌هایی از خوانش‌های نوین از اشعار این شاعر را یافت که به رفع مشکلات معنایی، وزنی و خوانش‌های نادرست در دیوان‌های منتشرشده از این شاعر و تکمیل آن‌ها می‌انجامد.

کلیدواژه: گزینش نو، اشعار نویافته، دیوان ابن یمین فریومدی، نسخه خطی، جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic.

Abstract:

Ibn Yimin Freiomidi is a renowned poet of the 8th century AH. His collected have been edited and published twice in Iran by Saeed Nafisi and Hosseinali Bastani Rad. The information provided about the manuscripts used by these two editors. Nafisi used 4 manuscripts in his edition, referring to two of them, one belonging to the Islamic Consultative Assembly Library and the other to the Isfahan Municipality Library. Bastani Rad also used five manuscripts in addition to Nafisi's edition, two of which belonged to the Majles and Saltanati libraries, and two of which were his own manuscripts. Although Bastani Rad's published edition is more complete than that of Nafisi, it is still possible to find poems by this poet in unrevised Persian manuscripts that do not appear in his collected poems. One of these manuscripts is the 3423 Arabic collection of poems in the French National Library, dated to the 9th century AH. It contains poems by 156 poets, including Ibn Yimin Freiomidi. Multiple scribes of this collection have recorded 475 verses by Ibn Yimin Freiomidi. This study compares these verses to the two published collections of Ibn Yimin Freiomidi's poems by Bastani Rad and Nafisi. This study show that in addition to the existence of 26 newly discovered verses by Ibn Yimin Freiomidi in this collection, it is possible to find new readings of this poet's poems that help to resolve semantic, metrical, and misreading problems in the published collections of his poems and to complete them.

Keywords: New selection, Newly discovered poems, Ibn Yimin Freiomidi's collected poems, Manuscript, 3423 Arabic collection of poems

۱. مقدمه:

تصحیح نسخ خطی یکی از مهم‌ترین راه‌های احیا و شناساندن دستاوردهای ادبی گذشتگان به محققان فعال در این حوزه است. علاوه بر این، تصحیح دست‌نوشته‌ها می‌تواند زمینه‌های آشنایی با محتوای فکری آثار مؤلفان متقدم را نیز فراهم آورد و نشر این آثار، نام آنان را در صحنه گیتی، ابدی و درخشان می‌سازد. حوزه گسترده ادبیات فارسی موجب شده است که دست‌نوشته‌های به‌جامانده و تصحیح‌نشده فارسی در بردارنده آثار متنوع در طیف‌های مختلف موضوعی باشد. مایل هروی در مورد ضرورت تصحیح نسخه‌های خطی آورده است: «برکسی پوشیده نیست که ترقی و تعالی یک جامعه آن‌گاه مقدور می‌شود که از پیشینه تاریخ تمدن خود آگاه باشد و آنچه را که از اسلاف به‌جای مانده است با بینش علیم و انتقادی و به‌دوراز هرگونه حب و بغض مذموم در اختیار گیرد» (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۳۷۹).

ضرورت دستیابی پژوهشگران و علاقه‌مندان به گنجینه‌های ادب فارسی و سایر خوانندگان، به منابع پیراسته و منقح برکسی پوشیده نیست. به همین دلیل حجم بسیار بالایی از ثروت معنوی فرهنگ و ادبیات سرزمین ما به دلیل تصحیح و چاپ نشدن نسخ، ناشناخته مانده است. اهمیت این کار زمانی بیشتر آشکار می‌شود که با یک بررسی اجمالی در عملکرد دانشمندان و بزرگان علم تاریخ ادبیات در دوره معاصر، به نام بزرگانی برمی‌خوریم که سال‌های گران‌بهای عمر خود را در راه تصحیح متون ادبی گذشته صرف کرده‌اند، تا چراغ راه نسل نو و آیندگان باشند. آنان در این راه مرارت‌ها تحمل کرده و سختی‌ها کشیده‌اند و حاصل زحمات‌شان امروز در اختیار ما است.

در امر تصحیح، کوشش مصحح بر این است که متنی به دست دهد که حتی‌الامکان از دخل و تصرف کاتبان و نسخه نویسان کمتر آسیب‌دیده باشد. عمده متون ادبی از آثار ستارگان آسمان ادب فارسی که امروزه در اختیار همگان قرار دارد، حاصل تلاش همین دانشمندان برای تصحیح و چاپ آثاری است که تنها چند نسخه خطی در حال نابودی از آن‌ها به‌جامانده بود. بسیاری از علاقمند به متون ادبی پیش از آنکه صنعت چاپ، موجب تولید انبوه کتاب‌ها شود، در تهیه این آثار با مشکلات عدیده‌ای روبرو بودند. به همین منظور عده‌ای که بیش از دیگران صاحب‌ذوق بودند، گلچینی از اشعار شاعران متقدم و معاصر خود را در کتاب‌هایی تحت عنوان جنگ، سفینه، کشکول، بیاض، خرقة و دستور جمع‌آوری می‌کردند.

جنگ‌ها از جمله همین دست‌نوشته‌های ادبی‌اند که آمیخته‌ای از اشعار شاعران مشهور و گمنام را در برمی‌گیرند. مراجعه به جنگ‌ها و سفینه‌ها در عین حال که می‌تواند رهگشای مشکلات تصحیح سایر متون باشد؛ منابعی مهم برای اشعار نویافته از شاعران شناخته‌شده، گمنام و ناشناس، صورت‌های نوین ابیات، بررسی صحت انتساب شعر یا اثر به یک شاعر و معرفی شاعران گمنام و ناشناس به حساب می‌آید. بدین ترتیب جنگ‌ها را می‌بایست در زمره آثاری به حساب آورد که عرصه‌ای گسترده را برای پژوهش‌های ادبی پیش روی محققان قرار می‌دهد. تکمیل و تصحیح و ارائه خوانش‌های نو از دیوان‌هایی است که پیش از این از شاعران تصحیح‌شده و به چاپ رسیده است از کارکردهای مهم جنگ‌ها به حساب می‌آید.

به‌زعم استاد نجیب مایل هروی این دسته از آثار غنی‌ترین و نیز معتبرترین منابع تحقیق در ادبیات منظوم فارسی و نیز نقد و تصحیح آن به شمار می‌رود (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۴۶۲).

دست نویس شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس، متعلق به قرن نهم هجری قمری است که دست‌کم ۸ کاتب در جمع‌آوری آن نقش داشته‌اند. این جنگ آمیخته‌ای از نظم و نثر است که به دو زبان فارسی و عربی نوشته شده است. بخش منشور

این دست‌نوشته شامل روایات، مکاتبات و فتح‌نامه‌هاست و شواهد شعری در میان متن منشور، حاشیه صفحات یا پس‌از آن نوشته‌شده است. اشعار موجود در میانه متن منشور اغلب با نوشته شدن واژه‌های «بیت»، «شعر» و «مصراع» از متن، مجزا شده‌اند. واژه «بیت» اغلب پیش از اشعار فارسی و واژه «شعر» پیش از ابیات عربی به‌کاررفته است. این اثر در بردارنده اشعار ۱۵۶ شاعر شناخته‌شده، ناشناس و گمنام است.

ابن یمین فریومدی یکی از این شاعران است که شمار اشعار او از لحاظ تعدد بر دیگر شعرا در این جنگ برتری دارد. با توجه به اینکه دیوان منتشرشده از ابن یمین فریومدی به‌وسیله مرحوم نفیسی از لحاظ تعدد اشعار بسیار ناقص است و آنچه بعد از او به‌وسیله باستانی راد به‌عنوان دیوان این شاعر منتشرشده است، اگرچه از لحاظ تعدد شعری بسیار کامل‌تر است؛ اما متن آن همچنان از لحاظ خوانش مشکلات فراوان معنایی و وزنی دارد؛ به نظر می‌رسد مقایسه اشعار به‌دست‌آمده از جنگ شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس با این دیوان‌ها و تذکره‌ها و تاریخ ادبیات‌ها و سایر منابعی که اشعار ابن یمین فریومدی را ضبط کرده‌اند، می‌تواند، مرتفع‌کننده بسیاری از مشکلات این اثر باشد. و نیز بر شمار ابیاتی که تاکنون از این شاعر به‌دست‌آمده است، بیفزاید.

با توجه به اینکه برای نخستین بار اشعار به‌دست‌آمده از ابن یمین فریومدی از این دست نویس با دیوان باستانی راد و نفیسی مقایسه می‌شود، سؤالات زیر در این پژوهش مورد تحقیق قرار خواهد گرفت:

- ۱- چه تعداد بیت از ابن یمین فریومدی در دست‌نوشته شماره ۳۴۲۳ Arabic ضبط شده است؟
- ۲- از میان ابیات نسبت داده‌شده به ابن یمین فریومدی در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic چه تعداد بیت نویافته است؟
- ۳- صورت‌های تازه از ابیاتی که پیش‌ازین در دیوان ابن یمین فریومدی به تصحیح باستانی راد و نفیسی منتشرشده است؛ چگونه منجر به رفع مشکلات ابیات شده است و تا چه اندازه مؤثر در تحقیقات ادبی است؟

۲. پیشینه تحقیق:

اشعار ابن یمین فریومدی برای نخستین بار به‌وسیله شلختاو سهرد خاورشناس اتریشی در سال ۱۸۵۲ میلادی منتشر شد. در این اثر ۱۶۴ قطعه از او به زبان آلمانی ترجمه‌شده است. همچنین چاپ سربی‌ای از مجموعه قطعات این شاعر بار دیگر در سال ۱۸۶۵ میلادی در کلکته به چاپ رسیده است (نفیسی، ۱۳۱۸: ب)

دیوان ابن یمین فریومدی در سال ۱۳۱۸ به اهتمام سعید نفیسی برای نخستین بار در ایران تصحیح شده است. این دیوان تنها شامل مقطعات، مثنویات و رباعیات ابن یمین فریومدی است. سعید نفیسی دیوان این شاعر را با استفاده از چهار نسخه خطی تصحیح کرده است، اما از این نسخ اطلاعات دقیق ارائه نکرده است. از میان چهار نسخه مورد استفاده او، مشخصات سه نسخه بدون اشاره دقیق به شماره مدرک و محل نگهداری آن‌ها چنین معرفی شده است:

به گفته او یکی از نسخ اساس او که از محل به دست آمدن و مشخصات آن هیچ اطلاعاتی ارائه نشده است، دست‌نوشته‌ای فاقد تاریخ کتابت است، اما شواهد و قراین به‌دست‌آمده از این دست نوشته، نشان می‌دهد که احتمالاً در اوایل قرن نهم هجری قمری و صدسال پس از فوت ابن یمین فریومدی کتابت شده است. به گفته نفیسی اشعار موجود در این دست‌نوشته تا صفحه ۱۳۳ دیوان منتشرشده به‌وسیله او آمده است.

نسخه دیگر متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی که ضمن مقایسه با سه نسخه اساس، اشعار موجود در آن در صفحات ۱۳۴ تا ۲۵۹ تصحیح وی آمده است (همان: پ).

نفیسی شماره مدرک دودست نوشته یادشده و محل نگهداری دست نوشته نخست را ذکر نکرده است، اما احتمالاً هر دودست نوشته متعلق به کتابخانه مجلس است. در این کتابخانه دو نسخه از دیوان ابن یمین فریومدی موجود است. یکی به شماره دستیابی ۹۳۵ و تاریخ کتابت نیمه اول قرن نهم هجری قمری است که مشخصات و اشعار موجود در آن با آنچه نفیسی در مورد نسخه نخست ارائه کرده است، مطابقت می کند و دیگری به شماره دستیابی ۱۲۸۶۲ و تاریخ کتابت ۱۳۲۶ هـ. ق که محتملاً دست نوشته دومی است که نفیسی از آن استفاده کرده است.

قدیمی ترین دست نوشته مورد استفاده نفیسی، سفینه ای متعلق به کتابخانه شهرداری اصفهان است. نفیسی بدون اشاره به شماره مدرک این دست نوشته جمع آوری کننده آن را شخصی به نام تاج الدین علی و سال کتابت آن را ۷۸۲ هجری قمری ذکر کرده است که ۱۳ سال پس از مرگ ابن یمین فریومدی است (همان: ت).

جز نسخ یادشده یک نسخه دیگر از دیوان ابن یمین فریومدی شامل قطعات و قصاید این شاعر در کتابخانه کاخ گلستان به شناسه ۸۲۴۷۴ نگهداری می شود که نسخه ای ناقص الآخر است و احتمالاً همان نسخه چهارمی است که نفیسی هیچ اشاره ای به آن نکرده است.

نفیسی در مقدمه تصحیح خود آورده است که قصد دارد، دو مجلد دیگر از اشعار ابن یمین فریومدی را که یک جلد آن به قصاید، ترکیبات و ترجیعات و جلد دیگر آن شامل غزلیات این شاعر است، منتشر کند، اما موفق به انتشار آن نشده است. محمدعلی باستانی راد بار دیگر در سال ۱۳۴۴ نسخه کامل تری از دیوان ابن یمین فریومدی ارائه کرده است. دیوان تصحیح شده به وسیله او شامل قصاید، غزلیات، ترکیب و ترجیع و مستزاد، ماده تاریخ و فیات و وقایع، قطعات عربی با ترجمه آن ها، مثنویات، رباعیات، مکاتیب و منشآت است. چنانکه باستانی راد آورده است.

باستانی راد در انتهای مقدمه خود، جز دیوان تصحیح شده به وسیله سعید نفیسی، از چهار نسخه خطی دیگر به عنوان منابع خود در این تصحیح نام برده است. نخست نسخه خطی متعلق به کتابخانه مجلس که آن را نسخه ای قدیمی خوانده است و محتملاً همان دست نویس شماره ۹۳۵ است که تاریخ کتابت آن به ابتدای قرن نهم هجری قمری می رسد. دوم دست نویسی نفیس متعلق به کتابخانه سلطنتی که به وسیله دکتر بیانی به وی معرفی شده است و ظاهراً در بردارنده مقدمه ای به خط ابن یمین فریومدی بوده است. باستانی مشخص نکرده است که این دست نویس متعلق به کدام کتابخانه سلطنتی است و هیچ تصویری هم از آن ارائه نداده است. دو دست نویس دیگر متعلق به باستانی راد بوده است که یکی متعلق به قرن ۱۲ هـ. ق شامل ۵۰۰ بیت و نسخه دیگر دست نویسی متعلق به سال ۹۲۱ هـ. ق شامل ۳۵۴ برگ بوده (نسخه اساس)، که در متن آن دیوان امیر خسرو دهلوی آمده است و دیوان ابن یمین در حاشیه آن نوشته شده است. کاتب این مجموعه درویش محمد کاتب بوده است (باستانی راد، ۱۳۴۴: ن-ن و). جز موارد یادشده، هیچ اطلاعات دیگری از نسخ مورد استفاده باستانی راد، موجود نیست.

پس از این دو محقق گرانمایه زهرا نصیری شیراز به عنوان رساله دکتری خود با عنوان «تصحیح انتقادی دیوان مقطعات و رباعیات ابن یمین و شرح دشواری ها و ویژگی های سبکی آن» بار دیگر دیوان ابن یمین فریومدی را تصحیح کرده است. متأسفانه دسترسی به متن این رساله با وجود پیگیری های متعدد امکان پذیر نشد. او نیز مانند دیگر مصححان در مقاله «بررسی و نقد دو

نسخه مصحح از دیوان ابن یمین فریومدی و ضرورت تصحیح مجدد آن» هیچ اشاره‌ای به محل نگهداری و شماره مدرک نسخ مورد استفاده خود نکرده است. او در مقاله خود چنین آورده است: «در این مقاله کوشیده است که به تصحیح مجددی از دیوان او بر اساس نویافته ترین نسخ خطی اقدام کند؛ به همین منظور به جستجوی نسخه‌های خطی اشعار ابن یمین پرداخته و توانسته است چند نسخه فراهم آورد که تاریخ کتابت برخی از آن‌ها به اواخر قرن هشتم و اوایل قرن نهم می‌رسد (ابن یمین متوفی به سال ۷۶۹ هـ. ق است و تنها دیوان موجود اشعار او، مصحح باستانی راد، بر اساس نسخه‌ای است که سال ۹۲۱ هـ. ق کتابت شده است)». او در ادامه آورده است که در این تصحیح فقط مقطعات و رباعیات دیوان ابن یمین را به‌عنوان رساله دکتری تصحیح کرده است (نصیری شیراز، ۱۳۹۶: ۱۴۷-۱۴۶). نصیری شیراز در این مقاله به نقد برخی خوانش‌های اشتباه در ابیات پرداخته است که هیچ‌یک از این ابیات با دستاوردهای این مقاله مشترک نیست.

اشعار ابن یمین فریومدی در جنگ اشعار ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس، تاکنون مورد تحقیق و پژوهش قرار نگرفته است و در این مقاله برای نخستین بار به آن پرداخته خواهد شد.

۳. مبانی نظری پژوهش:

بخش عمده‌ای از اشعار ابن یمین فریومدی در دو تصحیح منتشر شده از دیوان ابن شاعر به‌وسیله باستانی راد و مرحوم نفیسی به چاپ رسیده است. با وجود آنکه در کامل‌ترین دیوان چاپ شده از ابن شاعر به‌وسیله باستانی راد، از نسخه چاپی مرحوم نفیسی و سه دست‌نویس افزون بر دست‌نویس‌های در اختیار جناب نفیسی بهره گرفته شده است، به نظر می‌رسد که جستجوی دیگر آثار ادبی تصحیح نشده، به‌خصوص سفینه‌ها و جنگ‌ها، جز آنکه می‌تواند ابیات بیشتری از دیوان مفقود شده ابن شاعر را به دست دهد که تکمیل‌کننده دیوان‌های منتشر شده از ابن شاعر باشد، در پاره‌ای موارد ارائه‌دهنده صورت‌های معتبر و نوین شعری از ابن شاعر را به ادب دوستان ارائه کند. جنگ اشعار ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس از جمله این آثار است که در ادامه به معرفی آن خواهیم پرداخت.

۱-۳. معرفی جنگ اشعار ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس:

جنگ اشعار ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس دست‌نویسی مشتمل بر ۴۳۹ برگ است. این اثر آمیخته‌ای از نظم و نثر است که به دو زبان فارسی و عربی نوشته شده است. بخش منشور این دست‌نوشته شامل روایات، مکاتبات و فتح‌نامه‌هاست و شواهد شعری در میان متن منشور، حاشیه صفحات یا پس‌از آن نوشته شده است.

این دست‌نوشته با متن نامه‌ای از ابوسعید ابوالخیر به ابوعلی سینا، آغاز شده است:

«هذه نسخة كتاب كتبه الشيخ المحقق سلطان المشايخ ابوسعيد بن أبي الخير قدس الله سره العزيز الى شيخ الرئيس أبي علي السينا روح الله وجهه. أيها العالم وفقك الله لما يبتغي و رزقك من سعادة الأبد ما تبتغي إني من الطريق المستقيم على يقين إلا أن أودية الظنون على الطريق المجد متشعبة وإني من كل طالب طريقه لعل الله يفتح لي من باب حقيقه حالاً بوسيلة تحقيقه و صدقه تصديقه و أنك بالعلم وفقك لموسوم و بمذاكرة أهل هذه الطريقه مرسوم...» (ر-۱)

بیتی از خاقانی، نخستین شعر فارسی است که در متن آورده شده است:

عیسی دم است یار و دم از من دریغ داشت
بیمار او شدم قدم از من دریغ داشت
(ص ۴۲)

این جنگ با بیت زیر به پایان می‌رسد:
بر خال لب تو مردم دیده فتد
بر روی شکر چون مگسی بر مگسی
(ص ۴۱۶)

ابیات گزینش شده در این جنگ در قالب‌های مثنوی، قصیده، غزل، رباعی، ترجیع‌بند، مخمس و قطعه سروده شده‌اند. علاوه بر این مفردات متعدد نیز در متن به چشم می‌خورد. کاتبان جز در مواجهه با اشعاری که در قالب رباعی سروده شده‌اند، در بیشتر موارد ابیات مربوط به یک شعر را به صورت گزینشی درج کرده‌اند.

عناوین ابیات اغلب ترکیبی از نام شاعران به همراه حرف «ل»، صفت، عبارت دعایی، تقدیم شدن به شخصی خاص و بیات علت سرایش است. در مواردی که نام شاعر ناشناس باشد اغلب از عبارات و لغاتی چون لُوَاحِدٌ فِی الْاَکَابِرِ، لُوَاحِدٌ مِنَ الْاَعْمِیَانِ، فَرْدٌ، لَغِیْرَهُ، فَرْدٌ، لِصَاحِبِ دِیْوَانِ، لَلَّهْ دَرِ قَائِلِ، لُوَاحِدٌ مِنَ الْفَضْلِ، لُوَاحِدٌ مِنَ الشُّعْرَا استفاده شده است.

تاریخ کتابت این دست‌نوشته بر اساس ۱۳ ترقیمه موجود در آن، قرن نهم هجری قمری (۸۲۹ تا ۸۵۶ هـ ق) است. چنانکه تاریخ‌های کتابت و ذکر نام کاتبان نشان می‌دهد، جز نام علی بن محمود رفاعی که بیش از سایرین این بیاض را در اختیار داشته (از ۸۲۹ تا ۸۵۶ هـ ق)، نام سه کاتب دیگر به نام‌های حسن بن ناصرالدین شیرازی، عبدالرحمن مشهور به مؤیدزاده و فردی به نام مرتضی نیز به چشم می‌خورد. همچنین بررسی ترقیمه‌ها نشان می‌دهد که بخش عمده این دست‌نوشته در شهرهای یزد، شیراز و هرات تکمیل شده است.

تعدد ترقیمه در این دست‌نوشته نشان می‌دهد که این جنگ، بیاضی بوده که حداقل میان ۸ کاتب که برخی خود شاعر بوده‌اند، دست‌به‌دست می‌شده و اوراق آن به تدریج تکمیل شده است.

کاتبان این جنگ به آثاری چون روضه الناظر، همای و همایون، مطلع الانوار، منشآت علی بن محمد کلاه، مطلع الانوار، خسرو و شیرین نظامی، تاریخ گزیده، کنز اللطایف، پنج گنج امیرخسرو دهلوی دسترسی داشته‌اند.

جنگ حاضر در بردارنده اشعار شاعران نامداری چون: ابن سینا، ابن نضوح، ابن یمین فریومدی، ابوسعید ابوالخیر، اثیرالدین محمد اخسیکتی، اثیر اومانی، احمد جام، احمد غزالی، آذری، ازهری هروی، اسماعیل بن عباد، اصیل‌الدین زوزنی، امیر خسرو دهلوی، امیر معزی، انوری، بابا افضل کاشانی، جامی، جمال‌الدین کاشی، حافظ، حسن دهلوی، خاقانی، خرقانی، خواجه شمس‌الدین محمد جوینی، خواجه نصیر، خواجه کرمانی، خیام، رشید و طواط، رضی آرتیمانی، رفیع لبنانی، رکن‌الدین بکرانی، رودکی، سراج قمری، سعدالدین، سعدی، سلطان محمود، سلمان ساوجی، سنایی، سید حسن غزنوی، سیف‌الدین باخزری، سیف‌الدین بن اسپرنگی، شاه شجاع، شرف‌الدین رامی، شرف‌الدین شفره، شرف‌الدین علی یزدی، شمس طبسی، شیخ بهایی، صائن‌الدین علی ترکه اصفهانی، ظهیر فاریابی، ظهیری سمرقندی، عبدالرزاق اصفهانی، عبدالواسع جبلی، عبید زاکانی، عراقی، عصمت بخاری، عطار، عماد فقیه، عمق بخاری، فخرالدین رازی، فخرالدین اسعد گرگانی، فردوسی، فریدون بن عکاشه، قاسم انوار، قاضی نظام‌الدین اصفهانی، کسائی، کمال اسماعیل، لطف‌الله نیشابوری، مجد خوفی، مجد همگر، مجیر بیلقانی، محمد دوانی، مختاری غزنوی، مسعود سعد سلمان، مهستی گنجوی، مولوی، ناصر بخاری، ناصر خسرو، نجم دایه،

نزاری قهستانی، نظامی، نعمت‌الله ولی، همام تبریزی، ولی دشت‌بیاضی، یغما جندقی، حمید الدین بلخی، قاضی نورالله شوشتری و امامی هروی است.

همچنین اشعار شاعران کمتر شناخته‌شده‌ای چون: ابوالحارث سنجر بن ملک شاه، ابوالقاسم طغرابی، اتابک سلغرشاه بن سعد، افضل الدین کرمانی، امیرحسینی، اوحدالدین کرمانی، بهاءالدین محمد بن مؤید البغدادی، پهلوان کاتبی، جلال‌الدین عیبی، جلال‌الدین عضد یزدی، خلیلی شروانی خواجه سنجان، خواجه علی رامثینی، خوارزمشاه بن تکش، خورشاه اسماعیلی، دردی سمرقندی، رضی الدین نیشابوری، رفیع الدین بکرانی، رکن‌الدین طغرل بن محمد بن ملک‌شاه، سعدالدین خراسگانی، سلجوقشاه بن سلغرشاه، سلطان اتسز محمدشاه خوارزم، سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه/ سلطان خوارزمشاه، سناءالدین ارقم الفارسی، سید حسن اعرج، شمس‌الدین محمد بن طغان کرمانی، شمس‌الدین مسعود، شیخ علی لالا، شیخ محمود زنگی عجم، صدر خجندی، عبدالرزاق سمرقندی/ کمال‌الدین کاشی، عبدالعزیز کاشانی، عبدالقادر مراغی، عزالدین کاشی، عزالدین ابی شجاع محمد ملک‌شاه، عزالدین گرجی، علاء‌الدین صاحب دیوان، عطایی رازی، علی‌محمد کلاه، عمادالدین غزنوی سلطانی، غیاث‌الدین کججی، فانی خوبی، قطب‌الدین عتیقی، کمال‌الدین کاشی، مجد الملک یزدی، محمود رفاعی، مسعودی رازی، ملک‌شاه طغانشاه بن محمد المؤید، میر شریف جرجانی، نصرت‌الدین شاه کبود جامه، کافی کرجی و یحیی نیشابوری در این جنگ مورد توجه قرار گرفته است که از آن‌ها در تذکره‌ها و جنگ‌ها اطلاعات اندکی وجود دارد یا شعر آنان کمتر مورد تفحص و بازخوانی قرار گرفته است.

امر الدین بن بهری، بوعلی، امیرمحمد غیاثی، پادشاه زاده اعظم جوانبخت، جهان‌شاه بهادر، سلطان، زین‌الدین فسوسی، سید عارف قاسم، شمس مجلد، شیخ شهید، صدرالدین علی کی، مجدالدین صاعدی، محمد اصیل شاشی، مرتضی عارف سید حسینی و ناصرالدین بن بادی الابهری شاعران گمنامی هستند که در تذکره‌ها، تاریخ ادبیات‌ها و آثار ادبی‌ای از این دست، نامی از آن‌ها و اشعارشان برده نشده است. اشعار نقل شده از این شاعران هم از حیث شناخت این ادیبان و هم به دلیل مضامین اشعار آن‌ها در تکمیل تاریخ ادبیات‌ها و تذکره‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

این جنگ شامل ۴۶۶۳ بیت است و ابیات نقل شده از امیر خسرو دهلوی (۴۷۵)، ابن یمین فریومدی (۴۷۵)، حافظ (۴۳۶)، مولوی (۲۴۹)، سعدی (۱۴۹)، قاضی نظام‌الدین اصفهانی (۱۳۳)، خواجه کرمانی (۱۲۴)، انوری (۱۲۵) و عراقی (۱۰۹)، ظهیر فاریابی (۹۵)، نظامی (۷۴)، عماد فقیه (۸۶)، محمد دوانی (۶۲)، قاسم انوار (۷۵)، سنایی (۸۷)، عبید زاکانی (۵۹)، کمال اسماعیل (۶۱)، خاقانی (۵۰)، کمال خجندی (۴۳) بیشترین فراوانی را از لحاظ تعدد به خود اختصاص داده است.

چنانکه مشخص است اشعار ضبط شده از ابن یمین فریومدی در این جنگ از لحاظ تعدد بیش از سایر شعراست. مقایسه اشعار به دست آمده از این شاعر با دیوان‌های منتشر شده از او می‌تواند در تحقیقات بعدی ادبی بر روی اشعار این شاعر و تجدید چاپ دیوان او مؤثر باشد.

۵. معرفی و زندگی‌نامه ابن یمین فریومدی:

میر فخرالدین محمود مستوفی بیهقی فریومدی متخلص به «ابن یمین» از شاعران قرن هشتم هجری است. پدر او از فاضلان زمان خود بوده و او نیز تربیت یافته پدر است. او در اواخر عمر در سبزوار و فریومد و در قناعت زندگی کرده است. او انسانی

قانع و دهقان پیشه و مقید به اصول اخلاقی بود که می‌توان این ویژگی‌ها را در سروده‌های وی به‌خصوص در قطعه‌هایش دید. مرگ او در سال ۷۶۹ هجری قمری روی داده‌است (صفا، ۱۳۸۳، ج ۲: ۱۶۱-۱۴۹).

ابن یمین به گفته خودش صاحب دو فرزند بوده که فقط از دو نفر از آن‌ها «محمد» و «حسن» نام‌برده است. گویی محمد هم مانند پدر از ذوق و قریحه هنری برخوردار بوده و به همین مناسبت ابن یمین او را ستایش کرده است:

فرزند و نوردیده من ای که در سخن داند خرد که مرتبه مهتری تو راست

خورشید درّ نظم تو در گوش می‌کشد چون آفتاب ملک سخن‌گستری تو راست

آن‌کس که از مبانی اشعار واقف است داند یقین که مرتبه شاعری تو راست

(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۴۸)

فریومدی شیعه‌مذهب است و در مدح ائمه اطهار اشعار متنوعی در دیوان او دیده می‌شود. او در مدح پیامبر (ص) چنین آورده است:

مظهر نور نخستین ذات پاک مصطفی است مصطفی کو اولین و آخرین انبیاست

(همان: ۳۷)

و در وصف امام رضا (ع) آورده است:

آن را که پیشوای دو عالم علی بود نزد خدا منزلتی بس علی بود

(همان: ۴۴)

او در عرفان و تصوف نیز دستی بر آتش داشته و چنانکه برخی اشعارش نشان می‌دهد خود از سالکان راه حق بوده است:

الوداع ای دل که ما زین جا سفر خواهیم کرد منزل اصلی خود جای دگر خواهیم کرد

(همان: ۴۳)

ای دل آر خواهی گذر بر گلشن دارالبقا جهد کن کز پای خود بیرون کنی خار هوا

(همان: ۸)

ابن یمین فریومدی از شاعران مداح است که بارها سلاطین دوران خود و بزرگان سربداران را مورد مدح قرار داده است. طغای تیمورخان، وجیه الدین مسعود، ملک معزالدین بن شمس‌الدین کرت، محمد آتیمور، تاج‌الدین علی چشمی، نظام‌الدین خواجه یحیی کرابی، خواجه ظهیرالدین کرابی، شیخ حسن جوری، پهلوان حیدر قصاب، پهلوان حسن دامغانی، نجم‌الدین علی مؤید، امیر تیمور گورکان، خواجه یونس سمنانی و ... از جمله ممدوحان او هستند (فریومدی، ۱۳۴۴: کز- م).

متأسفانه دیوان این شاعر در زمان حیات او و در جریان جنگ‌های میان وجیه‌الدین مسعود سربداری و پادشاه آل کرت در سال ۷۴۳ هـ ق مفقود شده است و تاکنون شکل کاملی از دیوان وی به دست نیامده است (خواندمیر، ۱۳۵۳، ج ۴: ۳ مقدمه).

در ادامه به بررسی اشعار به دست آمده از ابن یمن فریومدی از دست نویس شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس با دیوان ابن یمن فریومدی به تصحیح حسینعلی باستانی راد به عنوان کامل ترین دیوان چاپ شده از ابن یمن فریومدی خواهیم پرداخت.

۶. ابیات نویافته از ابن یمن فریومدی در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic:

مقایسه ابیات به دست آمده از جنگ حاضر و با دو دیوان تصحیح شده به وسیله حسینعلی باستانی راد و مرحوم نفیسی نشان دهنده وجود ۲۶ بیت نویافته از این شاعر است که تاکنون در سایر تذکرها و تاریخ ادبیات ها نیز ضبط نشده است. این ابیات به قرار زیر است:

بیخی که شاخ آن نکشد سر به راستی	برکن اگر چه سدره و طوبی بود به جنس
زیرا که هر چه راستی نیست اندر او	نبود پسند هیچ وجودی ز جن و انس
	(ص ۴۹)

فلک را گفتم اکنون مدتی شد	که با من یک جواز نو یا کهن نیست
خرد بشنید لب گز کرد یعنی	دم اندر کش که جای این سخن نیست
چه جویی آنچه ارباب هنر را	ز مصنوعات کاف و نون کن نیست
	(ص ۴۹)

مکش زحمت ای دل به اصلاح کار	که آن پیش تر زین معین شده است
بسازد خدا کارها آنچه نانک	نباشد تو را در میان پا و دست
	(ص ۱۳۲)

دوری که کرد گردش گردون دون نواز	در وصف نایدم صفت آن به سالها
تاجی نهاد بر سر قواده هدهدی	بربست پای باز به محکم دوالها
ناقص گرفت منصب کا مل وزین جهت	نقصان پذیر گشت به کلّ کمالها
جغد است در نشیمن باز خجسته فر	بشکست صعوه بر تن سیمرخ بال ها
از منصبی که یافت نم حوض بار کین	گشتند غرق در خوی خجالت زلالها

ز آب و هوای کشور ایران به خاصیت دوری همی کند فلک اکنون که اقتضاس حالی که نو اساس نهاد اختر کهن از کیمیای این فلک سیمیا نما عیبی کنون بتر ز هنر در جهان چو نیست چون دف طپانچه می خورم از دست روزگار «ابن یمین» ز خلق چو سیمرغ از آن برید

گشتند هر یکی چو ستونی خلالها تبدیل کارها بود و عکس حالها کس شرح آن بیان نتواند خیالها چون زَر مغربی است رواج سفالها از وی نه یک ملال که دارم ملالها زان ناله‌های زار کنم همچو ناله‌ها تا بشنود ز کوف بد اختر محالها (ص ۱۳۵)

گویند صبور باش کز صبر صبر آر چه مبارک است اما

مطلوب تو چیست کا زچنان نیست حیف است که عمر جاودان نیست (ص ۱۴۴)

گر فراغت دهدت دست پس ای ابن یمین کج مشین راست بگو یک دمه فارغ بودن نزد عاقل به مراد دل خود زیستن است راحت جان طلبی آن بهتر راست شود سخن «ابن یمین» آب روان سرمست

هیچ نعمت ز فراغت به جهان خوشتر نیست از دو صد ملک پر آشوب جهان خوشتر نیست نعمتی در همه عالم که از آن خوشتر نیست جان پرور بهتر زانکه ز حال خوشتر نیست زندگی را مدد از آب روان خوشتر نیست (ص ۱۴۸-۱۴۹)

جز این موارد، ابیات زیر که در این جنگ بدون ذکر نام شاعر آمده است، در تذکره مخزن الغرائب با اندکی تغییر به ابن یمین

فریومدی نسبت داده شده است. هیچ یک از این ابیات در دیوان‌های چاپی او موجود نیست:

کعبه خراب کردن وانگه به جای او
قران بسوختن بس از آن صبر ساختن
وز بوم قدس بهر خرابات و میکده
کردن کلیسیا و نهادن بنا کنشت
وانگه بدان فسانه زندیقیان نوشت
از مسجد رسول کشیدن درخت و خشت

آتش و بال نیست که آزار خاطری

خواهی به قول فاحش و خواهی به فعل زشت

ص ۱۶۰-۱۵۹

در تذکره مخزن الغرائب آمده است:

کعبه خراب کردن و آنکه به جای آن
مصحف بسوختن پس از آن ساختن مداد
از بهر فرش و سقف عمارات میکده
چندان گناه نیست که آزدن دلی
کردن کلیسیا و نهادن بنا کنشت
وانگه از آن فسانه لعبتان نوشت
از مسجد رسول کشیدن ستون و خشت
خواهی به وجه احسن و خواهی به وجه زشت
(هاشمی، ۱۳۴۷، ج ۱: ۱۱۴)

همچنین در مقدمه دیوان ظهیر فاریابی بیت زیر به ابن یمین فریومدی نسبت داده شده است که در دیوان‌های چاپی او موجود نیست:

ز شوق در جگرم آتشی است بنشانند
به روی کار من خسته آب باز آرد
(فاریابی، ۱۳۸۰: ۳۸۳)

بیت یادشده همراه با چهار بیت دیگر در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ بدون ذکر نام شاعر آمده است که در دیوان رفیع الدین لبنانی درج شده است:

اگر نسیم سحرگه به دوستان قدیم
مگر به جان رمقی از حیات باز دهد
ز شوق در جگرم آتشی است بنشانند
به روی من نرساند هزار خدمت من
سلام من برساند جواب باز آرد
مگر به دیده خیالی ز خواب باز آرد
به روی کار من خسته آب باز آرد
ز لفظ عطر فشان یک خطاب باز آرد
وفای عهد بدان تشنه آب باز آرد
اگر گسسته شد آن عهد امید هست که باز
ص ۳۶۲، (لبنانی، ۱۳۶۹: ۱۷۴-۱۷۵)

صورت‌های نوین اشعار ابن یمین فریومدی در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic و لزوم تصحیح مجدد دیوان ابن یمین فریومدی:

مقایسه ابیات ضبط شده از ابن یمین فریومدی در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic با اشعار موجود در دیوان ابن یمین فریومدی به تصحیح باستانی راد، خوانش های نوینی از این اشعار به دست می دهد که بسیاری از مشکلات معنایی، وزنی و

خوانشی ابیات را برطرف کرده است. نمونه‌هایی از مهم‌ترین صورت‌های نوین درج‌شده در دست‌نویس جنگ اشعار شماره Arabic ۳۴۲۳ به‌قرار زیر است:

در دیوان ابن یمن فریومدی آمده است:

مرد ره عشق را گر قدمی همدم است صاحب سجاده و شانه و مسواک نیست
گر به فلک برکشی دامن رفعت چو مهر صبح صفت گر ز صدق جیب دلت پاک نیست
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۲۸)

درستی ضبط «حاجت» به جای «صاحب» در جنگ اشعار شماره Arabic ۳۴۲۳ کتابخانه ملی پاریس به دلیل وجود قرینه همراهی با مردی که رهسپار راه عشق است در مصرع نخست و نیز صحت ضبط «کی» به جای «گر» در بیت دوم به دلیل نیاز به سوالی بودن مصرع نخست به تبع شرطی بودن مصرع دوم قابل تأیید است. ضمن اینکه صورت درج‌شده به‌وسیله باستانی راد موجب وجود اشکال معنایی در این دو بیت شده است. در دست‌نوشته کتابخانه ملی پاریس این دو بیت چنین نقل شده است:

مرد ره عشق را گر قدمی همدم است حاجت سجاده و شانه و مسواک نیست
کی به فلک برکشی دامن رفعت چو مهر صبح صفت گر ز صدق جیب دلت چاک نیست
(ص ۱۵۲)

در دیوان ابن یمن به تصحیح نفیسی و باستانی راد مصرع نخست ابیات زیر چنین ضبط شده است: «ور کار عاقلی نرود بر ره صواب» (فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۲۹؛ فریومدی، ۱۳۱۸: ۲۳). با توجه به آمدن ضمیر «وی» که می‌بایست ارجاع آن را در مصرع قبل یافت و نیز مورد خطاب قرار گرفتن «جاهل» در بیت بعد به نظر می‌رسد که ضبط به‌دست‌آمده از دست‌نوشته کتابخانه ملی پاریس در اینجا درست‌تر باشد:

گر عاقلی همی نرود بر ره صواب از وی مبین که آن نه ز فکر خطای اوست
ور جاهلی به منصب و مالی رسد مگو کان مال و منصب از مدد عقل و رأی اوست
(ص: ۸۱)

در دیوان‌های چاپی ابن یمن به‌جای مصرع دوم بیت اول این ابیات آمده است: «کسر را بین که مال قارون است» (فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۳۹؛ فریومدی، ۱۳۱۸: ۲۱)

رفع را بین که حق ادریس است خفض را بین که وصف قارون است
طلب مال بهر علم بود هر که را طالع همایون است
(ص ۸۲)

در ابیات زیر جایگزین شدن «ز» به جای «به» منجر به صحت معنای بیت شده است. زیرا در این بیت منظور شاعر از مصرع دوم بیت نخست، افتادن اختیار صحت ذاتش به دست فلک صحبت می‌کند؛ نه از دست دادن این اختیار به‌وسیله فلک و رها شدن وی از این محدودیت:

مرا کافتاد عقد صحت نفس به دستان فلک در بی‌نظامی

به لطف خود در این تضمین نگه کن
وَ بَدَلْ حَالَ سَقَمِي بِالسَّلَامِ
(ص: ۱۲۷، فریومدی، ۱۳۴۴: ۶۲۵)

در دست‌نویس کتابخانه ملی پاریس آمده است:

گر کسی با تو می‌زند لافی که تو را دوستم به صد اخلاص
نقد او بر محک تجربه زن تا کنی فرق سیم را ز رصاص
گوشه نان او اگر شکنی که بجویی از او به ضعف خلاص
فی‌المثل گر برادر پدر است بشکند در زمان سرت به قصاص
(ص ۱۲۸)

و در دو دیوان تصحیح‌شده ابن یمین فریومدی به‌جای دو بیت پایانی چنین آمده است:

گوشه‌ای نان دوست گر شکنی که بجویی از آن ز ضعف خلاص
فی‌المثل گر برادر و پدر است بشکند در زمان سرت به قصاص
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۴۴۵؛ فریومدی، ۱۳۱۸:

(۸۳)

درج واژه «گوشه‌ای» به‌جای «گوشه» در این بیت موجب کژتابی معنا شده است و اینگونه به ذهن متبادر می‌شود که اگر در گوشه و کناری، نان دوست را بشکنی که به ضعف دوست پی ببری؛ درحالی‌که منظور شاعر آن است که اگر گوشه نان دوست را بشکنی که به ضعف دوست پی ببری، اگر برادر و پدرت هم باشد، به قصاص آن سرت را خواهد شکست. از طرف دیگر آمدن «و» در میان برادر و پدر و مفرد آمد فعل «بشکند» در مصرع بعدی در دیوان تصحیح شده به‌وسیله باستانی راد به نظر درست نمی‌نماید و صورت درج‌شده در دست‌نوشته کتابخانه ملی پاریس به نظر درست‌تر است.

در ابیات زیر در دو دیوان تصحیح‌شده به‌جای واژه «کو» ضبط‌شده در دست‌نوشته حاضر (رک به ص ۱۳۰)، در مصرع دوم بیت سوم «را» آمده است که موجب مجهول ماندن آنچه قرار است با تلاش، سرانجام خوش داشته باشد، شده است.

رزق مقسوم است و وقت آن مقدر کرده‌اند
هر چه می‌آید ز نیک و بد بدان خرسند باش
بیش از آن [و] پیش از آن حاصل نمی‌گردد به جهد
کانچه جویی ز آسمان نازل نمی‌گردد به جهد

هر که با ادبار توأم آمد از آغاز کار
گو مرنجان خویش کو مقبل نمی‌گردد به جهد
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۸۸، فریومدی، ۱۳۱۸: ۶۱)

همچنین در بیت دوم از ابیات زیر آمدن «اهل دل» به جای «گه گهی» در دیوان تصحیح شده به وسیله باستانی راد موجب ناقص ماندن معنای بیت شده است:

ای دل از احوال عالم باش دائم باخبر
طمطراق خواجگی روزی سه چاری بیش نیست
اهل دل گر سوی دنیا التفاتی می‌کنند
گه گهی آن از برای اعتباری بیش نیست
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۳۱، ص: ۱۳۱)

در بیت زیر ضبط «باش» در دست‌نوشته کتابخانه ملی پاریس در مصرع دوم به نظر مناسب‌تر از تکرار فعل «کوش» مطابق تصحیح باستانی راد است:

در بذل طعام کوش و افشای سلام
شب‌ها به نماز باش و التأس نیام
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۶۱۵، ص: ۱۳۲)

در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی پاریس و تصحیح نفیسی آمده است:

زدم از کتم عدم خیمه به صحرای وجود
از جمادی به نباتی سفری کردم و رفت
بعد از آنم کشش طبع به حیوانی برد
چون رسیدم به وی از وی گذری کردم و رفت
بعدازان در صدف سینۀ انسان به صفا
قطره هستی خود را گهری کردم و رفت
با ملائک پس از آن صومعه قدسی را
گرد برگشتم و نیکو نظری کردم و رفت
بعدازان ره به سوی او بردم و چون ابن یمین
همه او گشتم و ترک دگری کردم و رفت
(فریومدی، ۱۳۱۸: ۳۳ و ص: ۱۳۲)

در تصحیح باستانی راد در بیت سوم به جای «انسان» واژه «ایشان» آمده است که به نظر می‌رسد این خوانش ناشی از اشتباه مصحح و عدم نقطه‌گذاری واژه «انسان» در دست‌نویس‌هایی است که در اختیار او بوده است. زیرا آمدن ضمیر «ایشان» در اینجا موجب ابهام در معنی بیت و ارجاع این ضمیر به ماقبل یعنی «طبع حیوانی» می‌شود که مطمئناً موجب تعالی فطرت انسانی نخواهد شد. همچنین به جای واژه «قطره» در دیوان باستانی راد، کلمه «فطرت» آمده است که با «گهر و صدف» در همین بیت تناسبی ندارد. جز این دو، ضبط «همه او گشتم» در دست‌نوشته حاضر جایگزین مناسب‌تری برای عبارت «در امان گشتم» ضبط شده در دیوان باستانی راد است و متضمن مرحله غایی تکامل تعالی طبع انسانی است که هدف از سرودن این ابیات بوده است (رک به فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۴۲)

در بیت زیر، ضبط «تا پیش کس به پای نباید خاستن» از دو تصحیح دیوان ابن یمین، موجب اخلال در وزن بیت شده است و ضبط جنگ حاضر و جب مرتفع شدن آن شده است:

بنشین به عزت از پی کاری که کار توست تا پیش کس نباید بر پای خاستن
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۴۹۸؛ فریومدی، ۱۳۱۸: ۱۰۵؛
ص: ۱۳۸)

در دیوان تصحیح شده به وسیله باستانی راد چنین آمده است:
ای دل علاج تو گر از این سان کند فلک دمساز درد شو که دوایی پدید نیست
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۵۲)

مصراع نخست این بیت در دست نویس شماره ۳۲۲۳ به شکل زیر تغییر کرده و موجب رفع مشکل وزنی بیت شده است:
ای دل اگر علاج تو زین سان کند فلک دمساز درد شو که دوایی پدید نیست
(ص: ۱۴۵)

در مصراع دوم از بیت دوم ابیات زیر، ضبط «بسی نشست امیر و اسیر از او برخاست» از جنگ اشعار و تصحیح نفیسی مناسب تر از ضبط «بسی امیر نشست و وزیر از او برخاست» در تصحیح باستانی راد است؛ زیرا از دست رفتن جایگاه شخصی همسان (امیری که عاقبتش به اسیر شدن انجامیده است)، وفا نکردن دنیا را بیشتر نشان می دهد، تا بر تخت نشستن امیر و از دست رفتن جایگاه شخصی غیر از او:

ز بی وفایی دنیا اگر نه ای آگاه به قصر خواجه نگه کن که اندر او پیدا است
در این سرا و در این صفه و در این مسند بسی نشست امیر و اسیر از او برخاست
(ص: ۱۳۷ و فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۳۷، فریومدی،
۱۳۱۸: ۱۱)

در تصحیح باستانی راد، مصراع دوم بیت دوم چنین آمده است: «چون گدا شاه نیز نان خواهی است». این در حالی است که ضبط دست نوشته حاضر و همسان کردن مرتبه گدا و شاه (شاه بودن)، جز آنکه موجب تقویت معنا و قدرت شاعری می شود، منظور شاعر را که عدم تفاخر شاه بر گدا است، بهتر می رساند:

طالب لقمه ای است وز پی آن در بن چاه یا سر کاهی است
شاه را بر گدا چه ناز رسد چون گدا نیز شاه نان خواهی است
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۵۷؛ ص: ۱۳۸)

مصراع دوم از بیت زیر در تصحیح باستانی راد چنین ضبط شده است: «زین بس ملول حال، بدان سخت هایل است»؛ در حالی که ترسان بودن فرد از آنچه در جهان دیگر در انتظار اوست و ناراحت بودن از آنچه در دنیا انجام داده است، منطقی تر به نظر می رسد، تا ناراحت بودن از عاقبت کار و ترسان بودن از اعمالی که فرد پیش از این در دنیا انجام داده است:

هر کس که حال دنیا و عقبی شناخته است زان بس ملول خاطر و زین سخت هایل است
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۵۷، ص: ۱۴۰)

بیت زیر در تصحیح باستانی راد چنین آمده است: «مانند بلبلان همه بی برگ و بی نواست/ هر دل که خستگی وی از بار عقل نیست»، در حالی که آوازخواندن بلبل بر شاخ گل از تصویرهای قدیمی در ادب فارسی است، نه ساکت ماندن آن؛ بنابراین به نظر می‌رسد، ضبط جنگ حاضر مبنی بر شبیه دانستن بلندی صدای آواز خواندن بلبل بر شاخ گل و ناله آن که زخمی عشق است نه عقل، در این بیت مناسب‌تر باشد:

مانند بلبلان همه بر گل کند نشاط هر دل که خستگی وی از خار عقل نیست
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۳۸؛ ص: ۱۴۶)

در بیت زیر افتادگی عبارت «و شاکر» در تصحیح باستانی راد موجب نقص وزن در بیت زیر شده است:
آزاد باش و قانع و شاکر به حکم حق دل در خدای بند و مکن آرزو بسی
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۵۲۱؛ ص: ۱۴۷)

مصرع نخست این بیت در تصحیح نفیسی نیز چنین آمده است: «آزاد باش و قانع و راضی به حکم حق» (فریومدی، ۱۳۱۸: ۱۲۷)

در ابیات زیر، مصرع نخست از بیت دوم در تصحیح باستانی راد چنین آمده است: «نشیمن چو تو در سایه عقل جو»، این ضبط موجب اخلال در وزن بیت شده است و ضبط دست‌نوشته حاضر مناسب‌تر می‌نماید:

تو شهباز قدسی ولیکن چه سود که شهوت تو را می‌کند پَر و بال
نشیمنگه از سایه عقل جوی که عقل آفتابی بود بی‌زوال
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۴۵۴، ص: ۱۴۹)

در تصحیح نفیسی این مصرع چنین ضبط شده است: «نشیمنگاه از سایه عقل جوی» (فریومدی، ۱۳۱۸: ۹۰)
در بیت زیر، ضبط «پیش» از جنگ کتابخانه ملی پاریس و تصحیح نفیسی مناسب‌تر از ضبط «بیش» در تصحیح باستانی راد است:

رزق مقسوم و وقت معلوم است ساعتی پیش و لحظه‌ای پس نیست
(فریومدی، ۱۳۱۸: ۲۷؛ فریومدی، ۱۳۴۴: ۳۴۱؛ ص: ۱۵۰)

همچنین است در ابیات زیر، درج ضبط‌های «حاجت» به جای «صاحب»، «کی» به جای «گر» و «چاک» به جای «پاک» در جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳، موجب صحت معنای ابیات شده است و آنچه در دو دیوان تصحیح شده ابن یمین آمده است، صحیح نیست:

ای شده ظاهرپرست باطنت آباد کن خرقة پاکت چه سود گر بدنت پاک نیست
مرد ره عشق را گر قدمی همدم است حاجت سجاده و شانه و مسواک نیست
کی به فلک برکشی دامن رفعت چو مهر صبح صفت گر ز صدق جیب دلت چاک نیست
(فریومدی، ۱۳۱۸: ۲۸؛ فریومدی، ۱۳۴۴: ۵۲۴)

(ص ۱۵۴)

در بیت زیر اشتباه در خوانش مصرع نخست به صورت: «باخرد همره و دولب به ادب باز مکن» در تصحیح باستانی راد، معنای بیت را دچار مشکل کرده است و ضبط یادشده از جنگ حاضر و تصحیح نفیسی مشکل آن را برطرف کرده است:

تا خرد همره و دولت بودت یار مکن هیچ کاری که از آن غیر تو یابد ضرری
(فریومدی، ۱۳۴۴: ۵۲۸؛ فریومدی، ۱۳۱۸: ۱۲۲)

(ص: ۱۵۴)

نتیجه گیری:

ابن یمین فریومدی از شاعران قرن هشتم هجری است که دیوان اشعار او سه مرتبه در ایران تصحیح شده است. دو تصحیح از مرحوم سعید نفیسی و حسینعلی باستانی راد به صورت چاپی منتشر شده است. اگرچه باستانی راد تلاش کرده است که متنی کامل از این دست نوشته به دست دهد؛ اما به دلیل وجود اشعار پراکنده از این شاعر که در جنگ‌های تصحیح نشده موجود است، همچنان می‌توان در تکمیل و اصلاح دیوان این شاعر پژوهش‌های متعدد انجام داد. یکی از جنگ‌هایی که در بردارنده اشعار ابن یمین فریومدی است، دست‌نویسی متعلق به کتابخانه ملی فرانسه به شماره ۳۴۲۳ Arabic است. در این جنگ ۴۷۵ بیت از این شاعر گردآوری شده است. در این ابیات جز صورت‌های نوین ارائه شده از اشعار موجود در دیوان‌های چاپی این شاعر که در پاره‌ای موارد موجب رفع مشکلات وزنی، معنایی و خوانشی ابیات شده است، می‌توان ۶ قطعه نویافته مشتمل بر ۲۶ بیت از ابن یمین فریومدی یافت که تاکنون در دیوان‌های منتشر شده از او، تاریخ ادبیات‌ها، تذکره‌ها و سایر منابع ادبی دیده نشده است.

فهرست منابع:

- بی‌نام (۹ هـ. ق)، جنگ اشعار شماره ۳۴۲۳ Arabic. کتابخانه ملی فرانسه: پاریس.
- خواند میر، غیاث الدین (۱۳۵۳). حبیب السیر، ج ۳، تهران: خیام.
- صفا، ذبیح اله (۱۳۸۳). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۲، تهران: فردوس.
- عفیفی، رحیم (۱۳۷۱). مثل‌ها و حکمت‌ها در آثار شاعران قرن سوم تا یازدهم. تهران: سروش.
- فاریابی، ظهیرالدین (۱۳۸۰). دیوان ظهیر فاریابی. به کوشش امیرحسن یزدگردی، به اهتمام دکتر اصغر دادبه، تهران: فطره.
- فریومدی، ابن یمین (۱۳۱۸). دیوان مقطعات و رباعیات و مثنویات. به تصحیح و مقدمه سعید نفیسی، تهران: کتابفروشی مروج.
- فریومدی، ابن یمین (۱۳۴۴). دیوان اشعار ابن یمین فریومدی. به تصحیح حسینعلی باستانی راد، تهران: سنایی.
- لبنانی، رفیع الدین (۱۳۶۹). دیوان رفیع الدین لبنانی. به کوشش تقی بینش، تهران: پازنگ.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۸۰). تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- نصیری شیراز، زهرا (۱۳۹۶). تصحیح انتقادی دیوان مقطعات و رباعیات ابن یمین و شرح دشواری‌ها و ویژگی‌های سبکی آن. رساله دکتری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- نصیری شیراز، زهرا (۱۳۹۶). «بررسی و نقد دو نسخه مصحح از دیوان ابن یمین فریومدی و ضرورت تصحیح مجدد آن»، مجله بهار ادب، شماره ۲، صص ۱۵۰-۱۲۹.
- هاشمی، فیروزه (۱۴۰۲). تصحیح اشعار فارسی جنگ شماره ۳۴۲۳ Arabic کتابخانه ملی فرانسه. رساله دکتری. دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد.
- هاشمی سندیلوی، احمدعلی خان (۱۳۴۷). تذکره مخزن الغرائب. به اهتمام محمدباقر، ج ۱، لاهور: بی‌نام.

References:

- Anon. (9th century AH), Collection of Poems No. 3423 Arabic. National Library of France: Paris.
- Khwandamir, Ghiyath al-Din (1353). *Habib al-Siyar*, vol. 3. Tehran: Khayyam.
- Safa, Zabihullah (1383). *History of Literature in Iran*, vol. 2. Tehran: Ferdows.
- Afifi, Rahim (1371). *Proverbs and Wisdom in the Works of Poets of the Third to Eleventh Centuries*. Tehran: Soroush.
- Faryabi, Zahir al-Din (1380). *Divān of Zia al-Din Faryabi*. Edited by Amir Hassan Yazdgar, under the supervision of Dr. Asghar Dadbeh. Tehran: Qatra.
- Firoumidi, Ibn Yamin (1318). *Divān of Maqta'āt, Rubā'iyāt, and Masnavīyāt*. Edited and introduced by Saeed Nafisi. Tehran: Moruj Bookstore.
- Firoumidi, Ibn Yamin (1344). *Divān of Poems by Ibn Yamin Firoumidi*. Edited by Hosein Ali Bastani Rad. Tehran: Sanai.
- Lenbani, Rafi' al-Din (1369). *Divān of Rafi' al-Din Lenbani*. Edited by Taqi Binash. Tehran: Pazhang.
- Mā'il Heravi, Najib (1380). *History of Manuscript Processing and Critical Editing of Manuscripts*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Nassiri Shiraz, Zahra (1396). *Critical Edition of the Divān of Maqta'āt and Rubā'iyāt of Ibn Yamin and Explanation of Its Difficulties and Stylistic Features*. PhD dissertation, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University of Ahvaz.
- Nassiri Shiraz, Zahra (1396). "A Study and Critique of Two Edited Versions of the Divān of Ibn Yamin Firoumidi and the Necessity of Its Re-Editing." *Bahar-e Adab Journal*, no. 2, pp. ۱۲۹-۱۵۰.
- Hashemi, Firoozeh (1402). *Critical Edition of the Persian Poems of Collection No. 3423 Arabic of the National Library of France*. PhD dissertation, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Najafabad Branch.
- Hashemi Sandili, Ahmadali Khan (1347). *Tadhkirah-ye Makhzan al-Gharaib*. Edited by Mohammad Baqir. Vol. 1. Lahore: Anon.